

UN DOCUMENT INÈDIT DEL SEGLE XII SOBRE ALTAFULLA

Ramon Serra i

Antoni Virgili

Resum: L'objectiu d'aquest article és publicar un document sobre l'Altafulla de finals del segle XII, inèdit fins ara, que es va localitzar de manera casual a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. El senyor del castell dóna a cens una peça de terra situada entre el camí vell de Tarragona i el terme de Tamarit.

Paraules clau: Pergamí, castrum (castell termenat), feudalisme, vassallatge, donació a cens.

Abstract: The purpose of this article is to publish a document on Altafulla from the end of the 12th century, unpublished until now, that was located casually in the Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. The lord of the castle gives a census a piece of land located between the old road of Tarragona and the Tamarit district.

Keywords: Parchment, castrum (bordered castle), feudalism, vassalage, donation to census.

A l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona es va localitzar, de forma accidental, un pergamí de finals del segle XII que conté informació sobre el *castrum*¹ d'Altafulla (es transcriu a l'apèndix).² Aquest exemplar, inèdit i desconegut, es trobava a l'interior d'un manual notarial i feia pública l'escriptura d'alienació d'una peça de terra efectuada per Berenguer de Claramunt i la seva muller Ermessenda, senyors del *castrum*, a Guillem de Taradell i la seva muller Juliana.

¹ En els documents d'època medieval el mot *castrum* (o castell termenat) es referia a una circumscripció territorial sota el domini jurisdiccional (*potestas*) d'un senyor. El territori que fou objecte de l'expansió comtal enllà del Llobregat esdevingué una xarxa de castells termenats, els més ponentins dels quals, a la costa, eren els de Tamarit i Ullastrell (després de Montoliu).

² Agraïm a Mn. Manel M. Fuentes, director de l'AHAT, la seva gentilesa per haver-nos donat la informació i permetre la seva digitalització.

La descoberta de nous documents del període alt medieval, ja de per sí, és un fet remarcable, però en el cas d'Altafulla, orfe documentalment de l'etapa més reculada de l'edat mitjana, i on pràcticament totes les notícies que se'n conserven provenen de documentació indirecta, la importància es multiplica. En efecte, malauradament, l'arxiu privat dels actuals propietaris del castell, els marquesos de Tamarit, que hauria recollit els diversos fons i escriptures de tots els senyors al llarg de la història, fins a dia d'avui, es va destruir, pel que sembla, en començar la Guerra de 1936-1939. Tot i aquesta pèrdua irreparable, l'edició i publicació de nous diplomataris d'època medieval i investigacions recents han permès reunir notícies i identificar personatges que es poden relacionar amb l'antic castell i terme d'Altafulla.³ Així, s'han recollit informacions que han modificat, matisat i, en definitiva, enriquit considerablement la història dels primers segles medievals del terme.

El *castrum* d'Altafulla va néixer en el context de la conquesta feudal del segle XI, en un moment que el comte de Barcelona, Ramon Berenguer I, en perdre el control de la marca del Penedès va confiar en Bernat Amat de Claramunt per afrontar la conquesta i la colonització de la ciutat i Camp de Tarragona. La recent publicació d'una convinença, fins ara inèdita, signada el març de l'any 1056 entre el comte de Barcelona i Bernat Amat, així ho corrobora.⁴ El pacte establia que, a canvi de la seva fidelitat al comte, Bernat Amat de Claramunt rebia el *castrum* de Tamarit,⁵ amb vint cavalleries de terra situades al Penedès; també li era concedida la desena part de les pàries⁶ de Tortosa, una sèrie de drets marítims i el vescomtat de Tarragona,

³ Serra, Ramon: "El testament de Ramon Miró de l'any 1094, noves perspectives per a la història d'Altafulla", *Estudis Altafullencs*, 41 (2017), 7-12; del mateix autor, *Quan la Torre fou dita d'en Bares. Conquesta i feudalització del Baix Gaià, segles XI-XIII*. Ajuntament de Torredembarra, 2017, i també, "L'alta edat mitjana, segles XI-XIII", A. Bargalló, J. Menchon, R. Serra, S.-J. Rovira, *Història d'Altafulla, I: Prehistòria, romanitat i edat mitjana*, Altafulla: Centre d'Estudis d'Altafulla, 2016, p. 121-144.

⁴ Document publicat per Francesc Rodríguez Bernal, *Col·lecció diplomàtica de l'Archivo Ducal de Cardona (965-1230)*. Barcelona: Fundació Noguera, núm. 172. El document presenta certs dubtes, ja que la comtessa Elisabet, que signa la convinença al costat de Ramon Berenguer I, havia mort el juny de l'any 1050. El fet que la versió més antiga conservada provingui d'una còpia del segle XII no exclou un eventual error de l'escrivent en copiar la data.

⁵ L'any 1049, Ramon Berenguer I, comte de Barcelona, i la seva muller Elisabet havien comprat a Bernat Sendret de Gurb el *castrum* de Tamarit; document publicat per Francisco Miquel, *Liber Feudorum Maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*. Barcelona: CSIC, 2 vols. 1945, núm. 212.

⁶ Les pàries eren els tributs que els governants de les taifes en què s'havia dividit el califat Omeia de Còrdova pagaven als sobirans cristians del nord de la península Ibèrica per no ser atacats. Aquests tributs, exigits sota coacció, havien de ser satisfets en moneda d'or. Ramon Berenguer I va ser el primer sobirà de Barcelona en percebre pàries. Al respecte, Anna M. Balaguer, *Del mancús a la dobla. Or i pàries d'Hispania*. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, 1993.

amb el seu castell, la ciutat i el terme.⁷ La presència dels Claramunt al Baix Gaià es va consolidar quan el mes de gener de l'any 1060, els comtes Ramon Berenguer I i Almodis donaven en alou a Bernat Amat de Claramunt i a la seva muller Arsenda el puig anomenat Ullastrell, a condició de bastir-hi una fortalesa i de la seva fidelitat; els límits d'aquest puig conformaren el terme del *castrum* que després s'anomenà Montoliu.⁸ En aquest document hi ha la primera menció al *castrum* de *Altafoia*, situat a llevant del puig d'Ullastrell, objecte de donació. Segurament per afavorir el control i la consolidació territorial de la frontera, el mateix Ramon Berenguer I va decidir segmentar els grans termes dels castells de Montoliu i Tamarit en d'altres espais més petits. Aquests, malgrat tot, van mantenir una relació de dependència amb el seu *castrum* matriu, una pràctica que propiciarà el naixement de la majoria de viles del Baix Gaià, una de les quals fou, justament, Altafulla.⁹

La primera menció de l'església de Sant Martí d'Altafulla i el seu prevere, amb els drets que li corresponien sobre les collites del terme, consta en les darreres voluntats de Ramon Miró, l'any 1094.¹⁰ Aquestes mencions confirmen la consolidació de la conquesta i la colonització feudal en aquests espais que van esdevenir la frontera ponentina de la marca del comtat de Barcelona fins ben entrat al segon quart del segle XII.

En aquests primers anys es van succeir els governs de Bernat Amat i el seu fill Deodat Bernat de Claramunt, que es va casar amb Ermessenda de Cardona l'any 1071. Amb la mort de l'hereu dels Cardona sense descendents legítims, Bernat Amat, fill de Deodat Bernat de Claramunt i d'Ermessenda de Cardona, es va convertir en l'hereu de les dues famílies; però va haver de compartir les honors de Tamarit i Tarragona amb el seu germanastre Deodat I, fill del darrer matrimoni de Bernat Amat de Claramunt

⁷ Entorn de l'any 1050, Ramon Berenguer I, comte de Barcelona, i Elisabet havien encomanat a Berenguer, vescomte de Narbona, la ciutat i el comtat de Tarragona. Document publicat a: G. Feliu i J. M. Salrach (dirs.), M. J. Arnall i I. J. Baiges (coords.), P. Benito, R. Conde, V. Fariás, Ll. To, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, 3 vols. Barcelona: Fundació Noguera, 1999, núm. 388. Tot fa pensar, doncs, que el projecte del vescomte de Narbona va fracassar en el seu intent de colonització de Tarragona, atès que tan sols uns anys després, el comte feia una encomanda semblant a Bernat Amat.

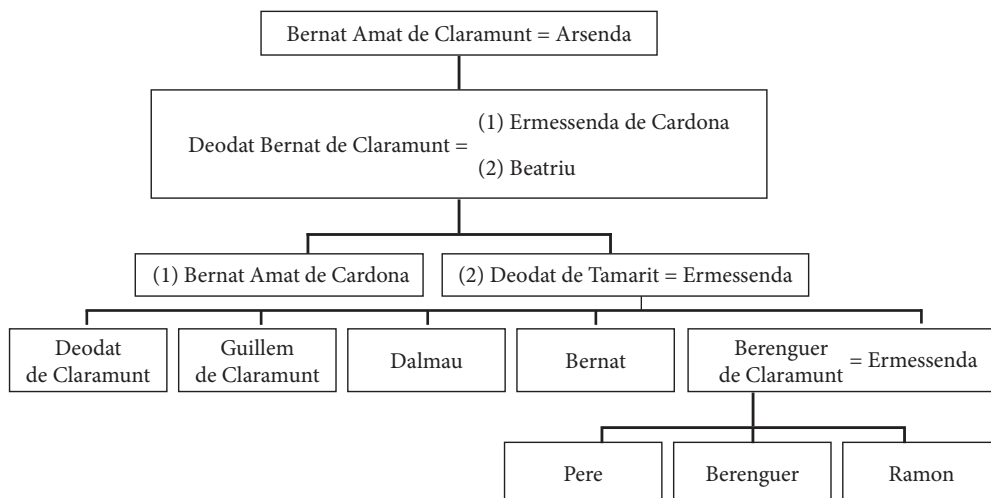
⁸ Sobre la identificació d'Ullastrell amb Montoliu, Antoni Virgili, *L'expansió i afermament del feudalisme al Baix Gaià (segles XI-XII)*. Altafulla: Centre d'Estudis d'Altafulla, 1991, p. 47-50; el document es publica a les ps. 180-181. Després l'han publicat G. Feliu i J. M. Salrach (dirs.), M. J. Arnall i I. J. Baiges (coords.), P. Benito, R. Conde, V. Fariás, Ll. To, *Els pergamins*, núm. 546.

⁹ Virgili, Antoni: "Els fills de Tamarit. L'origen medieval de les localitats del Baix Gaià", *Estudis Altafullencs*, 25 (2001), p. 7-22. Ramon Serra, "L'alta edat mitjana, segles XI-XIII", A. Bargalló, J. Menchon, R. Serra, S.-J. Rovira, *Història d'Altafulla, I: Prehistòria, romanitat i edat mitjana*, Altafulla: Centre d'Estudis d'Altafulla, 2016, p. 121-144

¹⁰ Serra, Ramon: "El testament de Ramon Miró", citat.

amb Beatriu (1095), de qui encara en desconeixem el llinatge.¹¹ Amb Deodat I de Claramunt, també dit de Tamarit, s'iniciarà una segona branca dels Claramunt que senyorejarà el Baix Gaià fins a les darreries del segle XIII, però sempre sota el vassallatge dels vescomtes de Cardona, amb qui mantenien relacions de consanguinitat.

Llinatge Claramunt – Tamarit (arbre simplificat)

Amb la pèrdua d'influència a la ciutat de Tarragona i la poca aportació en les noves conquestes territorials de Tortosa i Lleida, els fills de Deodat I de Claramunt es van centrar en l'explotació i colonització de les seves honors del Baix Gaià, especialment del gran terme de Montoliu, que restava en bona mesura sense colonitzar. Després de la mort de Deodat I, el desembre del 1152, el seu hereu Deodat II quedava al davant del llinatge dels Claramunt, però era encara molt jove i, sembla que no estava casat. De fet, serà el seu germà Guillem qui agafarà les regnes de la família, i el que amb l'ajuda dels seus germans Bernat i Berenguer, consolidaran els termes de Tamarit i Montoliu. Aquest Berenguer és un dels protagonistes del document objecte d'aquest article.

És probable que en temps de Deodat I, li fos concedit al seu fill Berenguer de Claramunt el domini d'un alou que comprenia els termes del *castrum* d'Altafulla i, molt probablement, també el de la Nou.¹² El fet que Altafulla i la Nou compartissin

¹¹ Álvarez, M. del Carmen: *La baronia de la Conca d'Òdena*. Barcelona: Fundació Noguera, 1990, doc. núm. 27.

¹² Serra, Rmon: "L'alta edat mitjana", citat.

el mateix senyor explicaria la vinculació de l'església de Santa Magdalena de la Nou a la parròquia de Sant Martí d'Altafulla, un vincle que perdurà fins al segle XIX.

De Berenguer de Claramunt i la seva esposa Ermessenda es conserva una primera notícia a l'*Índice General* de tot just l'any 1155, quan concediren el feu de Claramunt o d'Altafulla, a un tal Pere d'Altafulla. Aquest devia ser un dels *milites* (cavallers) del *castrum*, del qual n'havia adoptat el cognom, vassall de Berenguer, a qui acompanyarà en els actes més importants. El mateix còdex recull una notícia de l'any 1161, segons la qual, els mateixos Berenguer i Ermessenda concedien a Taradell i la seva esposa Juliana un lot de terres en el terme de Tamarit;¹³ aquesta parella de colons seran els altres protagonistes del document que presentem en aquest treball. L'any 1173, el mateix Pere de *Altafolia* signava, amb Berenguer de Claramunt, com a testimoni de la venda de les honors del *castrum* de Montornès feta l'any 1173 pel clan familiar dels Esplugues al monestir de Santes Creus.¹⁴

El dia 7 març del 1179, Berenguer de Claramunt *et suos*, d'una banda, i l'abat de Santes Creus i els frares, de l'altra, van resoldre el plet que els enfrontava pels límits de Montornès, Altafulla (*Alta Folia*) i la Nou (*Nuce*) i decidiren tornar a fitar els termes, amb el consell de Pere de Banyeres, Pere d'Altafulla (de *Alta Folia*), Guillem de Roca Mora i de Bernat d'Altafulla (de *Alta Folia*).¹⁵ Signaven Berenguer de Claramunt, la seva esposa Ermessenda i els seus fills, Pere, Berenguer i Ramon, i també els consellers de l'acte, citats més amunt.

El document

El 23 gener de l'any 1187, Berenguer de Claramunt i Ermessenda donaven una peça de terra situada en el terme del castell d'Altafulla a Guillem de Taradell i la seva muller Juliana, el mateix matrimoni que l'any 1161 havia rebut dels mateixos donadors un lot de terres al terme de Tamarit; aquesta segona concessió, vint-i-sis anys després de la primera, mostra una llarga relació de vassallatge que situaria a Guillem i Juliana entre els fidels més remarcables del cercle de Berenguer de Claramunt. Per aquesta concessió, els receptors pagaven 16 sous en moneda de Barcelona, havien de treballar (*laborare*), o fer treballar, el camp i es comprometien a fer la tasca de les collites en concepte de cens.¹⁶

¹³ Ambdues notícies: Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, *Índice General*, fol. 195.

¹⁴ Papell, Joan: *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Santes Creus (975-1225)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2 vols., 205, docs. núms. 169 i 170.

¹⁵ Papell, Joan: *Diplomatari (...) de Santes Creus*, núm. 216.

¹⁶ La tasca era un cens o agrer que gravava, habitualment, l'onzena part de les collites i que els censataris havien de lliurar al senyor o a qui els hagués fet l'establiment.

Segons el document, la peça de terra alienada estava situada en el terme d'Altafulla, just a sota del camí de Tarragona i termenava a llevant amb l'honor de Pere de Montral, al sud amb el marge que dividia els termes de Tamarit i Altafulla, a ponent amb l'honor del difunt Pere Perseida i al nord amb el *camino antiquo quod vadit Terrachonam*, una referència inequívoca a l'antiga via Augusta. Dissortadament no hem pogut identificar als altres tinents de les terres limítrofs, ni a Pere de Montral ni al difunt Pere Perseida. Els límits nord i sud permeten situar la peça de terra amb bastanta precisió, en quedar encaixonada entre el camí de Tarragona i el terme de Tamarit. L'únic lloc on és possible que el terme de Tamarit figuri al sud del d'Altafulla és just en l'angle on el terme tamaritenc ultrapassa el llit del Gaià i n'ocupa una part del seu marge esquerre. Només hi ha un espai on es dona aquesta condició, el qual dibuixa una figura en forma de triangle rectangle que ocupa el sector delimitat pel carrer del Marquès de Tamarit al nord (antiga N-340), el carrer del Mar a llevant i el passeig Lluís Companys al sud (figura 1). La descripció coincideix també amb l'existència del marge que feia de límit, just on encara avui hi ha un notable desnivell, per sota del qual s'iniciaven les àrees de prat del terme de Tamarit. La superfície de l'espai acotat és d'un 4,5 has., per bé que no necessàriament ha de correspondre a la parcel·la objecte de donació en la seva totalitat, ja que aquesta hauria pogut ocupar-ne només una part.

Figura 1. Localització aproximada de la peça de terra, segons el document (elaboració de Marina Mateu Mercadé).

Entre les clàusules que s'estableixen, els receptors no podien reconèixer cap batlle ni senyor que no fossin els donadors; aquests, per la seva banda, es comprometien a defensar-los, i es fixava una fatiga de trenta dies en cas d'alienació.¹⁷

El document ratifica el domini de Berenguer de Claramunt sobre el *castrum* d'Altafulla durant bona part de la segona meitat del segle XII, sempre, però, sota l'autoritat del seu germà Guillem I i de la jurisdicció de Tamarit. També mostra la solidesa de la seva pròpia xarxa de fidels amb els seus tres fills, Pere, Berenguer i Ramon, ja presents en la fitació del 1179, i el seu vassall Pere d'Altafulla. Aquest, sovint signava amb Bernat d'Altafulla, probablement un fill o un germà seu. La resta de signataris eren cavallers que formaven part de la mainada dels Claramunt, com Arnau de Prat, membre d'una família que enllaçarà amb una branca dels Montoliu, Guillem de Rocamora, també present en la fitació del 1179, i de Borrell no en tenim cap altra referència.

Les informacions del document confirmen que Altafulla s'havia afermat com a asentament i que el terme estava en ple procés de colonització agrària. De fet, la presència d'Alegret d'Altafulla i altres cavallers de Tamarit en la conquesta de Tortosa ja revela que aquesta era una zona plenament consolidada a la segona meitat del segle XII.¹⁸

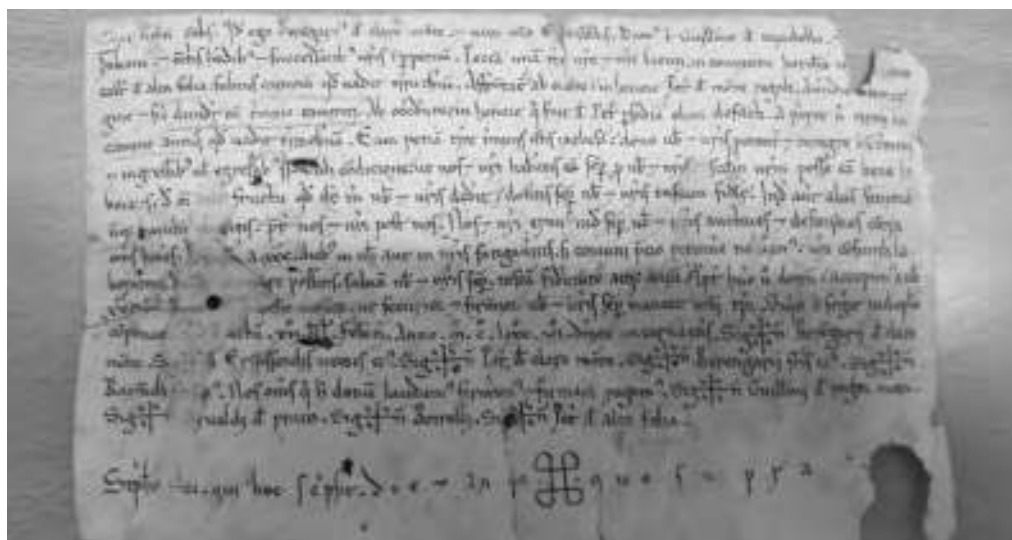

Figura 2. Fotografia del pergamí de l'AHAT Apèndix: transcripció del document.

¹⁷ La fatiga era el dret de prelatió o tempteig que el senyor de la terra es reservava en el cas que el censatari volgués alienar els drets que tenia sobre la cosa emfitèutica. En aquest cas, si Guillem de Taradell volia alienar els seus drets sobre la terra rebuda de Berenguer de Claramunt, aquest els podia recuperar pel mateix preu en un termini de trenta dies.

¹⁸ Virgili, Antoni: "Feudals d'Altafulla i Tamarit en la conquesta de Tortosa", *Estudis Altafullencs*, 9 (1985), p. 67-73; també, *L'expansió i afermament*, 151-163.

1187, gener, 23

Berenguer de Claramunt i la seva muller Ermessenda donen a Guillem de Taradell, a la seva muller Juliana i als seus successors una peça de terra que formava part del seu llegat, situada a sota del camí de Tarragona, en el terme d'Altafulla, comtat de Barcelona. El receptor paga setze sous de diners en moneda de Barcelona i es compromet a lliurar la tasca en concepte de cens anual. Es determina una fadiga de trenta dies en cas d'alienació.

A. AHAT. Altafulla. Parròquia de Sant Martí bisbe. UC: 30 (210 x 128 mm.)

Sit notum cunctis quod ego, Berengarius de Claro Monte et uxor mea Ermessendis, damus tibi Guillelmo de Taiadello et (uxori) tue Iuliane et cunctis heredibus et successoribus vestris, in perpetuum, peciam unam terre nostre et nostri laxivi in comitatu Barchinona, in (ter)mino castri de Alta Folia, subtus caminum quod vadit Terrachonam. Affrontatur ab oriente in honore Petri de Monte Regali, a meridie in margine et sicut dividitur cum termino Tamiriti (*sic*), ab occidente cum honore qui fuit de Petro Persedia, olim defuncti, a parte vero circii in camino antiquo quod vadit Terrachonam. Eam petiam terre terminis istis inclusam dono vobis et vestris potenter et integre, cum terminis et ingressibus vel egressibus suis. Tali condicione ut vos et vestri habeatis eam semper pro nobis et nostris et secundum vestrum posse eam bene laboretis. De omni, autem, fructu quod Deus inde vobis et vestris dederit donetis semper nobis et nostris tascam fideliter. Inde, autem, alium senioresem neque baiulum eligatis, preter nos et nostri post nos. Nos et nostri erimus inde semper vobis et vestris auctores et defensores contra omnes homines. Postquam a ·XXX^a diebus in nobis aut in nostris fatigaveritis, si comuni precio retinere noluerimus vestro consimili laboratorum, deinde alienare positis, salvam nobis et nostris semper tascam, fidelitatem atque dominium. Propter hunc, vero, donum accepimus a vobis ·XVI^{sim} solidos denariorum (bone) monete Barchinone monete, ut securior et firmior vobis et vestris semper maneat omni tempore. Si quis hoc fregerit, in duplo componat.

Quod est actum ·XII· kalendas febrerii, anno ·M^o·C^o·LXXX°·VI°· Dominice Incarnacionis.

Sig+num Berengarii de Claro Monte. Sig+num Ermessendis, uxoris eius. Sig+num. Sig+num Petri de Claro Monte. Sig+num Berengarii, fratris eius. Sig+num Raimundi, fratris eius. Nos omnes qui hoc donum laudamus, firmamus et firmari rogamus.

Sig+num Guillelmi de Rogcha (*sic*) Mora. Sig+num Arnaldi de Prato. Sig+num Borrelli. Sig+num Petri de Alta Folia.

Stephanus, presbyteri, qui hoc scripsit die et anno (*signe*) quo supra.